

PLATFORM NOTU'15 / P-3

Yayınlanma Tarihi: 05.02.2015*

Kayıtdışı İstihdama Dair Yanıtlanmayı Bekleyen Bazı Sorular

Cem Başlevent¹

YÖNETİCİ ÖZETİ

Son yıllarda yaşanan olumlu gelişmelere rağmen, kayıtdışı istihdam Türkiye emek piyasasının önemli sorunlarından biri olmaya devam ediyor. Bu bilgi notunun başlıca amacı kayıtdışılıktaki cinsiyetler arası farkın ne ölçüde istihdamın kompozisyonundan ve diğer olası faktörlerden kaynaklandığı konusunu bir kez daha gündeme getirmektir. TÜİK'in Hanehalkı İşgücü Anketi'ni kullanarak yaptığımız betimleyici ve ekonometrik analizler, çeşitli sektörel ve bireysel özellikler kontrol edildiğinde bekar genç kadınların kayıtdışılık oranının erkeklerle hemen hemen aynı düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, evli kadın çalışanların, sigortalının eşi olarak kamu sağlık hizmetlerinden yararlanabiliyor olmalarının kayıtdışı çalışmayla ilgili tercihlerini etkiliyor (yani çekincelerini azaltıyor) olması ile açıklanabilir. Bu "dolaylı kayıtlılık" hipotezinin yanı sıra, sosyal güvenlik primlerinin yüksek düzeyi ve kayıtlı çalışanların çeşitli sosyal yardım programlarından yararlanamıyor olması gibi faktörler de uzmanlarca kayıtdışılığın yok edilememesinin nedenleri arasında sayılmaktadır. Bizim düşüncemiz, işgücü anketlerine yapılacak kimi eklemelerle bu iddiaların ne derece geçerli olduğunun incelenmesinin mümkün ve yerinde olacağı yönündedir. Elde edilecek yeni verilerin kamu otoritelerine sosyal güvenlik uygulamalarını tekrar değerlendirme fırsatı vermesi de kuvvetle muhtemeldir.

*

Sosyal Politikalar Platformu, Türkiye'de sosyal politika konularında çalışan araştırmacılar arasındaki işbirliği ve iletişimin artmasına katkıda bulunacak faaliyetler yürütmek; yurtdışındaki benzer örgütlenmeler ile iletişim kurmak ve işbirliğini artırıcı faaliyetlerde bulunmak; araştırma/politika notları ya da çalışma raporları yoluyla sosyal politika konularında yapılan çalışma sonuç ve bulgularını diğer araştırmacılar ve kamuoyu ile paylaşmak amacıyla bir araya gelen bir uzmanlar topluluğudur. Platform üyelerince hazırlanan araştırma ve bilgi notlarında ileri sürülen görüşler ilgili not yazar(lar)ının kişisel görüşleri olup; grubun sekreteryasını yürüten TOBB ETÜ Sosyal Politikalar Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin görüşlerini yansıtmaz.

¹ Prof. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, Ekonomi Bölümü (cbaslevent@bilgi.edu.tr)

Türkiye’de kayıtdışı istihdam konusunda söyleyecek yeni bir şeyler bulmak kolay değil. İşgücü piyasasındaki bu ciddi problemin nedenlerine, olumsuz etkilerine ve zaman içindeki gelişimine dair çok sayıda akademik çalışma ve ilgili kamu kurumlarınca hazırlanmış rapor bulunmaktadır. Hükümetlerin çeşitli teşvikleri, Sosyal Güvenlik Kurumu’nun çabaları ve istihdamın kompozisyonunun değişmesi (özellikle tarımın payının azalması) ise kayıtdışılık oranında son 10 yılda görülen kayda değer düşüşün başlıca nedenleri arasında sayılıyor.

Kayıtdışılık (yani sosyal güvenlik sistemine kayıtlı olmaksızın çalışma) ile ilgili dikkat çeken verilerden biri, kadın istihdamının yaklaşık 3’te birine karşılık gelen tarım sektöründe kadınlar arasında kayıtdışılık oranının yüzde 95 olması, bir diğeri de tarım-dışı istihdama bakıldığında kadın ve erkek çalışanlar arasındaki kayıtdışılık oranlarının birbirinden çok da farklı olmaması (Ekim 2014 itibarıyla, sırasıyla, yüzde 25,7 ve 21,4). Bu iki veriden de ilham alarak, kayıtdışılıktaki cinsiyetler arası farkın ne ölçüde istihdamın kompozisyonundan kaynaklandığına ve bu etki kontrol edildiğinde farkın devam edip etmediğine bakmaya karar verdik. BETAM’dan Aysenur Acar ile birlikte TÜİK’in Hanehalkı İşgücü Anketi mikro verilerini kullanarak yaptığımız analizlerden enteresan sayılabilecek bulgular elde ettik.²

Tablo 1’de yer alan sayılar, kadın ve erkek tarım-dışı istihdamlarının çeşitli çalışan ve firma özelliklerine göre kategorize edildiğinde oldukça farklı dağılımlara sahip olduğunu ortaya koyuyor. Kadın çalışanlar erkeklere nazaran daha ‘kent’li, eğitilmiş ve ‘ücretli’. Kayıtdışılık oranında da erkek ve kadın çalışanlar arasında 2012 yılı itibarıyla yüzde 4 puanlık bir fark var. Meslek gruplarına dağılımdaki farklılıkların ise ne ölçüde beşeri sermaye ve tercihler, ne ölçüde bir “mesleki dışlanma”dan kaynaklanıyor olduğu, üzerinde düşünülmeğe değer bir konu.

Tablo 1: Tarım-dışı istihdamın kompozisyonu (% paylar)

	Toplam	Erkek	Kadın
Yerleşim yeri			
Kır	17,6	19,2	12,7
Kent	82,4	80,8	87,3
Yaş grubu			
15-24	15,3	14,2	19,0
25-34	34,9	34,3	36,8
35-44	28,9	28,9	28,8
45-54	15,8	16,8	12,4

² Söz konusu ortak çalışma *Yıldız Social Sciences Review* dergisinin ilk sayısında “Recent Trends in Informal Employment in Turkey” başlığıyla yayınlanacaktır.

55+	5,1	5,8	3,0
Eğitim			
<İlköğretim	33,8	35,3	28,8
İlköğretim	18,4	20,1	12,6
Lise	24,3	24,9	22,7
Üniversite ve +	23,6	19,7	35,9
Medeni durum			
Hiç evlenmemiş	26,9	25,1	32,6
Evli	69,8	73,2	58,8
Boşanmış	2,7	1,5	6,7
Dul	0,7	0,3	1,9
Sektör			
Sanayi	25,4	26,0	23,2
İnşaat	9,1	11,6	1,3
Hizmetler	65,5	62,4	75,5
Meslek grubu			
Üst düzey yöneticiler	10,2	11,8	5,0
Profesyoneller	10,3	8,0	17,6
Yardımcı profesyoneller	8,4	7,3	12,0
Büro hizmetleri	9,2	6,7	17,4
Hizmet ve satış elemanları	16,9	16,1	19,5
Nitelikli tarım ve ormanlık	0,2	0,2	0,0
Sanatkarlar	17,0	20,1	7,2
Makine operatörleri	13,5	15,9	5,7
Nitelik gerektirmeyen işler	14,3	13,8	15,7

İşteki durum			
Ücretli, maaşlı, yevmiyeli	80,2	78,8	84,6
İşveren	6,2	7,5	1,9
Kendi hesabına	11,2	12,1	8,5
Ücretsiz aile işçisi	2,4	1,6	5,0
Firma büyüklüğü			
< 10	44,9	46,6	39,3
10-24	10,7	10,5	11,3
25-49	15,9	15,3	18,1
50 ve +	28,5	27,7	31,2
Kayıtdışılık			
Kayıtlı	75,5	76,3	72,9
Kayıtdışı	24,5	23,7	27,1

Kaynak: 2012 HİA.

Tablo 2’de ise Tablo 1’de kullanılan geniş kategorizasyonlara göre hesaplanan kayıtdışılık oranları yer alıyor. Bu sayılar, kayıtdışılığın eğitim düzeyi düşük olanlar, gençler (15-24), yaşlılar (55+), ücretsiz aile işçileri ve küçük firmalarda çalışanlar arasında daha yaygın olduğunu ortaya koyuyor. Burada dikkat çekici olan bir bulgu, bazı kategorilerdeki kayıtdışılık oranının erkek ve kadın çalışanlar arasında epeyce farklı olması. Örneğin, kendi hesabına çalışanlar erkekler arasında kayıtdışılık oranı yüzde 47 iken, kadınlar arasındaki oran yüzde 82. İnşaattaki durum ise tam tersi: Erkek kayıtdışılık oranı yüzde 46, kadın kayıtdışılık oranı yüzde 14. Buradan, belli sektör ya da meslek grubunun içinde dahi erkek ve kadınların farklı türde işlerle meşgul olabildiklerini anlıyoruz. Örneğin, kendi hesabına çalışan tipik bir erkek avukatlık yaparken, tipik bir kadının evinde pişirdiği yemekleri satarak gelir elde ettiğini düşünebiliriz.

Medeni duruma göre bakıldığında, en düşük kayıtdışılık oranının evli erkekler ve hiç evlenmemiş kadınlar arasında görülmesi de dikkat çekici bir bulgu. Kayıtdışılık üzerine yazanların bu duruma getirdiği bir açıklama, bazı kadın çalışanların sigortalının eşi ya da çocuğu olarak kamu sağlık hizmetlerinden yararlanabiliyor olmasının kayıtdışı çalışmayla ilgili tercihlerini etkiliyor (yani çekincelerini azaltıyor) olması. Evli kadınların bu olgunun en sık rastlandığı grup olması mantıklı bir varsayım. Bizim regresyon analizi ile elde ettiğimiz bulgular da bu tezi destekleyici nitelikte. Tablolarda yer alan firma ve çalışan özelliklerini kontrol ederek

medeni durum etkisine baktığımızda, evli kadınların kayıtdışı çalışma olasılığının ortalamadan daha yüksek olduğunu, buna karşılık henüz evlenmemiş genç kadınların kayıtdışılık oranlarının erkeklerle hemen hemen aynı düzeyde olduğunu bulduk.

Tablo 2: Tarım-dışı istihdamda kayıtdışılık oranı (%)

	Toplam	Erkek	Kadın
Yerleşim yeri			
Kır	33,3	31,8	40,7
Kent	22,6	21,8	25,1
Toplam	24,5	23,7	27,1
Yaş grubu			
15-24	39,0	43,1	29,1
25-34	17,4	17,0	18,6
35-44	18,4	15,4	27,9
45-54	28,9	26,7	38,8
55+	51,0	49,1	63,4
Eğitim			
< İlköğretim	38,5	33,9	56,4
İlköğretim	34,5	33,2	41,3
Lise	16,3	15,7	18,5
Üniversite ve +	5,2	5,9	4,0
Medeni durum			
Hiç evlenmemiş	28,0	31,3	19,9
Evli	22,7	21,0	29,7
Boşanmış	28,4	25,4	30,5
Dul	54,3	45,1	58,5
Sektör			
Sanayi	21,6	17,6	36,2
İnşaat	45,4	46,4	13,9

Hizmetler	22,7	22,1	24,5
Meslek grubu			
Üst düzey yöneticiler	17,8	18,8	10,5
Profesyoneller	3,2	3,7	2,5
Yardımcı profesyoneller	10,1	10,5	9,3
Büro hizmetleri	9,1	9,2	8,9
Hizmet ve satış elemanları	35,1	29,1	51,0
Nitelikli tarım ve ormanlık	17,5	16,2	40,5
Sanatkarlar	36,1	32,7	67,3
Makine operatörleri	20,7	20,1	25,5
Nitelik gerektirmeyen işler	40,3	38,2	46,1
İşteki durum			
Ücretli, maaşlı, yevmiyeli	19,6	19,7	19,3
İşveren	16,0	16,2	13,0
Kendi hesabına	53,4	47,2	81,6
Ücretsiz aile işçisi	74,7	77,7	71,8
Firma büyüklüğü			
< 10	45,2	42,2	56,4
10-24	16,0	15,7	16,7
25-49	9,2	9,3	9,1
50 ve +	3,7	3,5	4,4

Kaynak: 2012 HİA.

Aslında ideal olan yukarıda konu edilen “dolaylı kayıtlılık” tezinin geçerliliğinin anket verileriyle daha direkt bir şekilde sınanması. Kayıtdışı çalışan kişilere yönelik “Eşinizden ya da babanızdan doğru sigortalı mısınız?” ve “Bu durum sizin kayıtdışı çalışmayı kabul etme kararınızı etkiledi mi?” gibi sorular, bu olgunun ne kadar yaygın olduğunu ortaya koyacak ve kayıtdışı çalışmadaki cinsiyet farklılıklarının daha iyi anlaşılmasını da sağlayabilecektir. Sosyal güvenlik primlerinin çok yüksek olması, kayıtlı çalışanların çeşitli sosyal yardım programlarından yararlanamıyor olması ve kayıtlı çalışmanın bazı durumlarda emekli maaşını azaltıyor olması da kayıtdışı çalışmayı teşvik eden faktörler arasında sayılmakta. Yukarıdakilere benzer anket sorularıyla bu

iddiaların ne derece geçerli olduğu da incelenebilir. Elde edilecek yeni veriler, hem kayıtdışı istihdamın mikro analizlerine katkı sağlayacak, hem de kamu otoritelerine sosyal güvenlik uygulamalarını yeniden değerlendirme fırsatı verecektir. Örneğin, dolaylı kayıtlılığın kayıtdışı istihdamı arttırıcı etkisinin kaydadeğer boyutta olduğunun tespit edilmesi durumunda, eşinin ya da babasının Genel Sağlık Sigortası'ndan da yararlanma olanağı olan kadın çalışanların maaşlarından yapılan sağlık sigortası primi kesintilerinde indirimine gidilmesi düşünülebilir. Bu yolla, maaşları üzerindeki vergi/prim yükü kısmen de olsa azalacak kadın çalışanlar için kayıtdışı istihdamın cazibesi de azaltılmış olacaktır.